

УДК 347.948

Степанова Т.В.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри адміністративного та господарського права

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

ЩОДО КОЛЕГІАЛЬНОГО РОЗГЛЯДУ СПОРІВ У ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ

Частина друга ст. 129 Конституції України закріпила, що судочинство в Україні здійснюється суддею одноосібно, колегією суддів або судом присяжних, а згідно з частиною четвертою ст. 124 Конституції “народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних”. Однак, в господарському процесі досі не прийнято жодного нормативного акту з цього питання, не встановлено хоча б примірного переліку справ, що повинні обов’язково розглядатися колегіально та за участю засідателів, немає механізму складання списків засідателів та інш. Саме тому, здається, зазначена проблема заслуговує на більш детальний розгляд.

Метою даної статті є виявлення напрямків вдосконалення господарського процесуального законодавства щодо розгляду справ у першій інстанції колегією суддів, а також із залученням арбітражних засідателів. Деякі дослідження з порушеного питання здійснювали раніше В. Бринцев, В. Кройтор, В. Маляренко, І. Мартиненко та інш.

По-перше, розглянемо проблему участі в господарському процесі засідателів.

Доцільним представляється аналіз досвіду Російської Федерації з цього питання. Так, відповідно до Федерального закону № 71-ФЗ від 5 травня 1995 р. «Про введення в дію Арбітражного процесуального кодексу Російської Федерації» вперше до розгляду спорів у сфері економіки залучалися арбітражні засідателі, основною метою залучення яких стало поліпшення якості судочинства, підвищення його ефективності і об’єктивності [1, с. 9].

Крім того, таке залучення до розгляду спорів мало і чисто практичні переваги. При вирішенні спорів, що виникли в таких, наприклад, сферах, як страхування, біржова, банківська діяльність, інтелектуальна власність та інші, недостатньо буває тільки юридичних знань. Необхідний певний досвід роботи в тій чи іншій економічній сфері, знання звичаїв і практики ділового обороту. Звичайно, суддя має право призначити експертизу у справі або заслухати думку експерта. Однак, щоб отримати інформативні відповіді експерта, треба повно і тямуче поставити перед ним питання, а для цього також потрібні спеціальні знання в тій області, по якій задаються питання. Вже на цьому етапі допомагають знання арбітражного засідателя, які самі можуть активно впливати на судовий процес і рішення, що виносяться, оскільки вони беруть участь у розгляді справи і прийнятті рішення нарівні з професійними суддями, хоч і не мають при цьому статусу судді.

Арбітражні засідателі, як правило, юридичної освіти не мають, оскільки головне в їх діяльності – знання в тій чи іншій сфері підприємництва. Важливим є

професійний досвід засідателя. Причому, наприклад, в РФ засідателем може стати тільки підприємець, що є авторитетним фахівцем в своїй галузі.

Думається, вищезгадані факти свідчать на користь введення інституту арбітражних засідателів в Україні, але їх залучення доцільне лише при розгляді певних, специфічних категорій справ, перелік яких повинен бути встановлений законодавцем.

Необхідно визнати і той факт, що при введенні даного інституту доведеться зіткнутися з певними труднощами. Насамперед, необхідна найдетальніша законодавча регламентація діяльності, розробка безпосереднього механізму дії системи цього інституту, порядку визначення його складу, відбору кандидатів тощо. Виходячи з досвіду інших держав, відбір засідателів повинен ґрунтуватися на списках (наприклад, підприємців). Однак, такий список не містить даних про особу. Отже, необхідно створити структуру, яка буде з'ясовувати дані про кожну конкретну особу, а також централізовано регулювати кількість арбітражних засідателів, необхідних для кожного процесу.

Цілком можливо також, що при формуванні списків арбітражних засідателів в ряді регіонів не зможуть підібрати достатню кількість досвідчених і авторитетних підприємців.

Необхідно врахувати також, що не скрізь у нас досить суддівських кадрів, адже арбітражні засідателі не є фахівцями в правовій сфері – їм необхідна юридична підготовка, оволодіння засадами знань процесуального і матеріального законодавства. З кожним із відібраних по конкретній справі необхідно провести співбесіди з метою виявлення обставин, що заважають виконанню ним обов'язків засідателя, роз'яснення його прав і обов'язків в процесі тощо. Але судді дуже завантажені роботою і навряд чи зможуть виділити достатньо часу для цього.

Труднощі виникатиме і з забезпеченням засідателеві можливості ознайомитися з матеріалами справи, законодавством, судовою практикою.

Певну складність викличе необхідність синхронізації часу розгляду справи (оскільки у засідателів не буде співпадати вільний час, головуєчий суддя має свій графік) [2, с.44]. Крім того, на сьогоднішній день дбайливий господар не може дозволити висококваліфікованому фахівцю свого підприємства впродовж тривалого часу бути відсутнім на виробництві. Тому актуальною буде проблема явки арбітражних засідателів у судові засідання.

Не можна не враховувати також загальну економічну кризу, яка зробила неплатоспроможними більшість суб'єктів господарювання. Працівники і службовці не отримують зарплати, тим більше не буде сплачуватися середній заробіток за час здійснення повноважень засідателів. Засідателям, що проживають за межами обласного центра, суди просто не в змозі відшкодувати витрати на проїзд міжміським транспортом, наймання житла, добові.

Приміщення судів також не пристосовані для нормальної життєдіяльності арбітражних засідателів.

Певні складнощі будуть пов'язані також з необхідністю створення можливостей кожному засідателеві підписати друковані ухвали та рішення суду, іноді в екстреному режимі.

Враховуючи вищевикладене, не дивно, що на практиці на розгляд справ за участю арбітражних засідателів буде витрачатися набагато більше часу, ніж при одноосібному розгляді.

Не можна також не торкнутися такого істотного недоліку суду за участю засідателів, як емоційність. Багато тут залежить від якості виступу в дебатах тієї або іншої сторони, від того, наскільки вони зуміли привернути засідателів на свій бік, переконати їх у своїй правоті. Так, наші російські колеги зазначають, що «щорічно 35-40 % вироків суду присяжних визнаються Верховним Судом РФ незаконними, такими, які засновуються на емоціях присяжних» [3, с.7].

Безперечно, саме тому практика Російської Федерації відносно участі засідателів в арбітражному процесі показує, що досить часто сторони не зважуються довірити рішення спору неюристу.

Крім того, існує можливість розголошення непрофесійними суддями конфіденційних відомостей, комерційної таємниці, якщо при введенні даного інституту в Україні одночасно не встановити відповідальність засідателів за розголошення інформації, набутої в судовому засіданні.

З іншого боку, у Німеччині комерційні спори також можуть розглядатися в колегіальному складі одним професійним і двома непрофесійними суддями, які нині іменуються *Handelsrichter*, що дослівно можна перевести як «торгівельний суддя». Введення непрофесійних суддів для розгляду торговельних спорів у Німеччині переслідувало відразу декілька цілей, зокрема притягнення осіб, що мають спеціальні знання, і підвищення довіри до судів з боку підприємців [4]. Процедура розгляду торговельних спорів за участю торговельних суддів регулюється статтями 105-110 Закону про судоустрій (*Gerichtsverfassungsgesetz*). Кандидатури таких непрофесійних суддів пропонуються Торгово-промисловою палатою і призначаються Міністерством юстиції відповідної землі, причому це Міністерство пов'язане запропонованими кандидатурами і не може відмовити в їх призначенні або призначити інші кандидатури [5, с.250]. Торговельним суддею може бути призначена особа, зареєстрована в торговельному реєстрі (*Handelsregister*) або кооперативному реєстрі (*Genossenschaftsregister*) як комерсант (*Kaufmann*), член ради директорів (*Vorstandsmitglied*) або виконавчого директора юридичної особи (*Geschäftsführer*) або як уповноважений представник юридичної особи (ст. 109 Закону про судоустрій). Освітній ценз для торговельних суддів не встановлений, але обов'язковою умовою є наявність спеціальних знань і досвіду в певній області або торгівлі [6]. Торговельні судді призначаються на п'ятирічний строк, а не для вирішення конкретної справи (ст. 108 Закону про судоустрій). Справа розглядається колегією з двох торговельних суддів під головуванням професійного судді. При розгляді спору торговельні судді мають такі ж права, що і суддя, і можуть голосувати при ухваленні рішення.

У англійському процесі відповідно до правила 35.13 Правил цивільного судочинства (*Civil Procedure Rules*) один або декілька засідателів (*assessors*) можуть залучатися за ініціативою суду, при цьому засідателі повинні мати спеціальні знання в тій або іншій галузі. П. 35.15.1 Інструкції до Правил цивільного судочинства зауважує, що суд може залучити декілька засідателів, коли справа вимагає знань у різних галузях. Завдання засідателя полягає в тому, щоб проконсультува-

ти суддю відносно спірних питань факту, розширити круг питань, які може врахувати суддя [7, с. 166-167].

Звичайно, виходячи з вищевикладеного, українському законодавцеві ще раз доведеться зважити всі «за» і «проти» і в разі збереження положення Конституції щодо участі у здійсненні правосуддя народом через арбітражних засідателів, і при прийнятті рішення про внесення змін в Конституцію з даного питання.

Дійсно, якщо Україна хоче мати діючий, серйозний суд арбітражних засідателів, а не його фікцію, потрібно платити дуже дорого: створювати і утримувати спеціальні структури в судах, виділяти і облаштовувати для них в судах спеціальні приміщення, з'ясовувати дані про кожного з них, оплачувати їх проїзд, добові, середню заробітну плату і т.ін.

Однак, якщо зміни в Конституцію вноситься не будуть, в новому ГПК України слід передбачити гарантії та імунітети для арбітражних засідателів, а також встановити їх відповідальність за розголошення інформації, отриманої в судовому засіданні.

Підкреслюю ще раз, що участь засідателів у господарському процесі, зважаючи на досвід інших країн, доцільна тільки по специфічних категоріях справ – економічних спорах. Більш того, думається, що залучення засідателів до всіх категорій господарських спорів не тільки знизить якість вирішення спорів, але і відіб'ється на загальному рівні регулювання господарської діяльності в Україні.

У зв'язку з цим, звернемося до іншої сторони проблеми – колегіальний розгляд в природному його розумінні, тобто розгляд господарських спорів за участю декількох суддів господарського суду.

Слід зазначити, що в історії нашої держави введення інституту колегіального розгляду спорів арбітражем виправдало себе.

Так, наприклад, арбітражні комісії, що виникли в 1922 р., розглядали справи колегіально (в ст. 4 Правил провадження справ в арбітражних комісіях 1923 р. вказувалося, що місцеві арбітражні комісії вирішують підвідомчі їм справи в судовій присутності, що складається з головуючого і двох членів арбітражної комісії. До складу судової присутності обов'язково входили один юрист і один господарник).

Згідно з Положенням про Державний арбітраж від 3 травня 1931 р. встановлювався одноосібний розгляд спорів, але за участю відповідальних представників сторін (принцип арбітрування). Згідно зі ст. 6 Положення «справи вирішуються арбітром ... і відповідальними представниками сторін (керівниками установ, підприємств і організацій, їх заступниками, членами правління, начальниками відділів, начальниками цехів) по одному від кожної сторони. У разі розбіжностей питання вирішується арбітром» [8]. Дане правило означало, що відповідальні представники сторін входили до складу арбітражу і брали участь у розгляді і вирішенні справи.

Відповідно до Постанови РНК СРСР від 5 грудня 1939 р. [9] справи про Державний арбітраж розглядалися державним арбітром і відповідальними представниками господарських органів, що добре знають конкретну специфіку роботи підлеглих їм органів. Це, безперечно, сприяло арбітру у всебічному, повному і об'єктивному дослідженні всіх обставин справи, правильному та згідно з законом вирішенню спору, а також більш активному впливу на господарські відносини.

Відповідно до листа Державного арбітражу при Раді Міністрів СРСР № І-1-7 від 5 березня 1965 р. «Про залучення громадськості до роботи органів арбітражу» [10] був створений інститут громадських арбітрів і консультантів, яким на громадських засадах доручався розгляд тих спорів, у вирішенні яких вони мали відповідний досвід і знання.

Пізніше, згідно з прийнятими 5 червня 1980 р. Правилами розгляду господарських спорів державними арбітражами, знову дозволявся колегіальний розгляд спорів. За принципом арбітрування в ході розгляду арбітр і представники сторін спільно здійснюють всі права державного арбітражу, зокрема, досліджують і оцінюють докази, вислуховують висновки по справі інших учасників і навіть беруть участь у прийнятті рішення (ст. 17 Правил). Однак, у ст. 70 закріплене положення, згідно з яким рішення приймається арбітром одноосібно, якщо представники сторін не з'явилися в засідання або просили про розгляд в їх відсутності, а також коли їх явка визнана необов'язковою, або якщо матеріали справи дозволяють арбітру ухвалити рішення самостійно.

Після розпаду СРСР, у зв'язку із збільшенням числа господарюючих суб'єктів різних форм власності, зміною їх правового положення в процесі створення принципово нової системи арбітражних судів виникла необхідність у точному і налагодженому підході до даної проблеми. У зв'язку з цим, вважається, невиправданим є на даний момент той факт, що в Україні в першій інстанції колегіальний розгляд спорів застосовується рідко.

Частина перша ст. 4⁶ ГПК України закріплює, що «будь-яку справу, що відноситься до підсудності цього суду, залежно від категорії і складності справи може бути розглянуто колегіально у складі трьох суддів».

Слід зазначити, що визначення обсягу поняття «складного спору» законодавцем не встановлено, чим надається повна свобода господарським судам у тлумаченні даного положення, розширенні та звуженні кола спорів, що відноситься до даної категорії. Конкретних категорій спорів, що розглядаються колегіально, законом також не встановлено. Тобто, необхідно зауважити, що положення ГПК України з цього приводу потребують серйозного вдосконалення, і у зв'язку з цим дослідження зарубіжного досвіду не буде зайвим.

Так, за результатами порівняльного аналізу Арбітражного процесуального кодексу Російської Федерації (АПК РФ) і Господарського процесуального кодексу України слід зазначити, що критерії визначення основ для колегіального розгляду справ у них різні. Так, ст. 17 АПК РФ [11] встановлює обов'язковий колегіальний розгляд:

- справ про оспорювання нормативних правових актів;
- справ, направлених до суду першої інстанції на новий розгляд із вказівкою про колегіальний розгляд;
- якщо головою судового складу на підставі мотивованої заяви судді у зв'язку з особливою складністю прийнято рішення про колегіальний розгляд;
- справи по інтелектуальним правам та деякі інші категорії справ.

Можливо, вітчизняному законодавцеві слід було б сприйняти вказаний досвід. До недавнього часу за АПК РФ до категорії складних справ належали і справи про неспроможність (банкрутство). Проте Федеральним законом від

12.07.2011 р. № 210-ФЗ [12] такі справи виключені з переліку справ колегіального розгляду, що не можна визнати обгрунтованим. Судова практика підтверджує, що справи про банкрутство є одними з найскладніших серед категорій справ, підвідомчих господарським судам. І колегіальний підхід, спільний суддівський досвід у таких справах не заважатиме.

Крім того, думається, виправданим є також введення обов'язкового колегіального розгляду спорів господарськими судами при певній, досить великій сумі позову (наприклад, понад 1 млн. грн). Закріплення такого правила, безсумнівно, зменшить імовірність незабезпечення всебічного і повного дослідження обставин справи, і, як наслідок, перегляду справ у апеляційному та касаційному порядку.

Таким чином, безперечно, українському законодавцеві необхідно чітко визначити, які спори повинні вирішуватися колегіально по першій інстанції. Думається, до них слід, зокрема, віднести спори:

- а) про банкрутство;
- б) щодо інтелектуальної власності;
- в) при сумі позову понад 1 млн. грн;
- г) в інших випадках – за рішенням голови суду або його заступника на підставі мотивованої заяви судді або клопотання однієї з сторін;
- д) за угодою сторін.

Здається, такий перелік на сучасному етапі розвитку господарського процесу в Україні цілком придатний для застосування. Звичайно, він недосконалий і згодом потребуватиме коригування або навіть серйозних перетворень. Однак, і на даному етапі, і пізніше необхідно ретельно вивчити досвід зарубіжних країн (насамперед – ближнього зарубіжжя, зокрема РФ) при розробці положень, що стосуються колегіального розгляду господарських спорів, а також доцільності введення інституту арбітражних засідателів для участі у здійсненні правосуддя.

При цьому необхідно враховувати, що, безумовно, наша держава має свою специфіку і не може сліпо переймати чужі положення. Тому, в будь-якому випадку, слід спочатку провести експеримент в господарських судах однієї або декількох областей. І лише після того, як будуть проаналізовані результати такої практики, доцільно буде прийняти законодавче рішення про внесення відповідних змін в процесуальне законодавство або відмову від цього.

Література

1. Арбитражные заседатели (интервью с судьей Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации Т.К.Андреевой) // Юридический консультант.- 1997.- № 1.- С.3-12.
2. Мартыненко И. Новые судебные технологии в арбитражном судопроизводстве // Предпринимательство, хозяйство и право.- 1999.- № 3.- С.37-44.
3. Маляренко В. Позитиви і негативи суду присяжних. // Право України.-2000.- № 3.- С.3-12.
4. Hoffmann-Holland K., Putzer M. From Common Sense to Special Knowledge? The Role of Lay Judges in Germany // URL: <http://www.droit.ens.fr/IMG/pdf/HoffmannHollandPutzerLayJudgesGermany-1.pdf>.
5. Von Ulf Berger-Delhey, Bonn. Der Handelsrichter und sein Amt // Deutsche Richter-Zeitung. 1989. Juli. P. 250.
6. Munchener Kommentar zur Zivilprozessordnung. Auflage 2008, § 109.

7. Эндрюс Н. Система гражданского процесса Англии: судебное разбирательство, медиация и арбитраж / Пер. с англ.; Под ред. Р.М. Ходыкина. – М.: Инфотропик Медиа, 2012. – 544 с.
8. Положение о Государственном арбитраже от 3 мая 1931 г. // СЗ СССР.- 1931.- № 26.- Ст. 203.
9. О заключении договоров на 1940 год: Постановление СНК СССР от 5 декабря 1939 г. // СП СССР.- 1939.- № 58.- Ст. 618.
10. О привлечении общественности к работе органов арбитража: Письмо Государственного арбитража при Совете Министров СССР № I-1-7 от 5 марта 1965 г. // Сборник инструктивных указаний Государственного арбитража при Совете Министров СССР.- Вып. 26.- М.: "Юр.лит.", 1967.- С.69-74.
11. Арбитражный процессуальный кодекс Российской Федерации от 24.07.2002 г. № 95-ФЗ // Собрание законодательства РФ.- 2002.- № 30.- Ст. 3012.
12. О внесении изменений в Федеральный Закон "О несостоятельности (банкротстве)" и статьи 17 и 223 Арбитражного процессуального кодекса Российской Федерации в части установления особенностей банкротства застройщиков, привлекавших денежные средства участников строительства: Федеральный Закон от 12.07.2011 г. № 210-ФЗ // Собрание законодательства РФ.- 2011.- № 29.- Ст. 4301.

Анотація

Степанова Т.В. Щодо колегіального розгляду спорів у господарському судочинстві. – Стаття.

Стаття присвячена проблемам розгляду справ у першій інстанції колегією суддів та залучення арбітражних засідателів. Автор аналізує досвід інших країн з порушеного питання, виявляє позитивні риси такого регулювання та пропонує шляхи вдосконалення вітчизняного господарського процесуального законодавства.

Ключові слова: процесуальне право, господарське судочинство, колегіальний розгляд, народні засідателі.

Аннотация

Степанова Т.В. О коллегиальном рассмотрении споров в хозяйственном судопроизводстве. – Статья.

Статья посвящена проблемам рассмотрения дел в первой инстанции коллегией судей и привлечения арбитражных заседателей. Автор анализирует опыт других стран по данному вопросу, выявляет позитивные черты такого регулирования и предлагает пути совершенствования отечественного хозяйственного процессуального законодательства.

Ключевые слова: процессуальное право, хозяйственное судопроизводство, коллегиальное рассмотрение, народные заседатели.

Annotation

Stepanova T.V. On the collegiate trial of cases at the commercial jurisdiction. – Article.

The article is considered to the problems of the first instance trials by the collegium of the judges as well as jury. The author analyzes foreign experience, finds positive features of this way of trial and proposes ways how to improve the legislation of commercial procedure in Ukraine.

Key words: the law of procedure, the commercial jurisdiction, collegiate trial, jury.